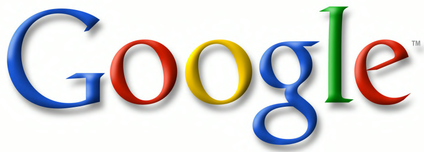
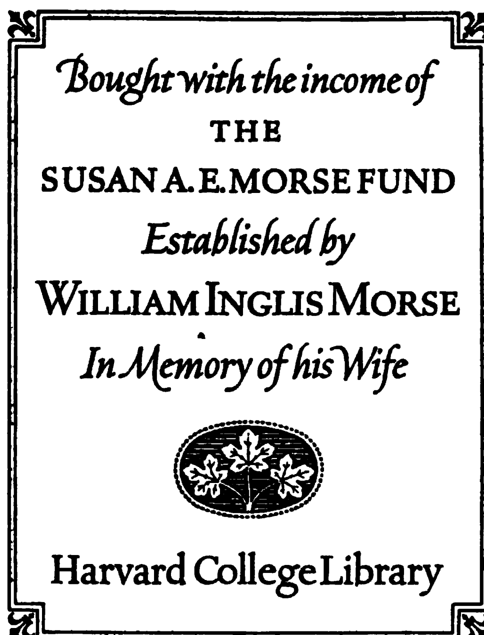
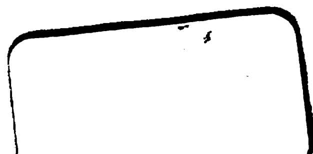

Bought with the income of
THE
SUSAN A. E. MORSE FUND
Established by
WILLIAM INGLIS MORSE
In Memory of his Wife
Harvard College Library

Prijatelj

Drama Prešernovega duševnega življenja.

Predaval dr. Ivan Prijatelj v „Akademiji“ na predvečer odkritja Prešernovega spomenika v Ljubljani dne 9. septembra 1905.

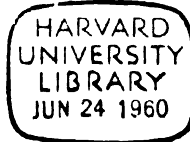
Ponatisk iz „Naših zapiskov“.

Cena 40 h.

V Ljubljani 1905.

Založili „Naši zapiski“. — Natisnil J. Pavliček v Kočevju.

Drama Prešernovega duševnega življenja.

Predaval dr. Ivan Prijatelj v „Akademiji“ na predvečer odkritja Prešernovega spomenika v Ljubljani dne 9. septembra 1905.

Kar človeka loči od ostale prirode, kar ga je dvignilo nad njeno naravno mehaniko, obstoječo iz vzrokov in posledic, to je njegov um. Um človeški dela, da je kralj stvarstva sam zase celoten kozmos, ki more v mali, od prirode podeljeni posodi vmestiti cel svet, razumeti in deloma voditi tek svoje usode. Priroda se razvija in se ne zaveda principa, ki jo vodi, a človek ima iskro tega principa sam v sebi, ono božansko lučico, ki si dela sama pot skozi mehanizem svetovnega valovanja. Valovje se vali, iz celote svoje se dviga in v celoti svoji splahneva, in samo človek se vzpenja nad tem gibanjem, prodirajoč v daljavo z vekovečnim vprašanjem: „Kam?“ na jeziku.

S tega stališča bi se dalo govoriti glede slehernega človeka o drami njegovega duševnega življenja, zakaj v vsakem človeku sta dana elementa te drame, oni dve duši, ki ju čuti v sebi ne samo Faust, nego slednji človek: težnja zliti se s taktom prirode in nad to težnjo emancipatorska tendenca nadvladati prirodo, pregledati, prehiteti jo in naslanjaje se nanjo prodirati v ono vedno zaželjeno daljavo, proti onemu neskončnemu cilju in koncu, h kateremu vedno stremiti sredi samozadovoljnosti vidnih pojavov je večna lastnost in potreba človeškega duha. Čim večji in silnejši je človek v svoji umstveni in čuvstveni konstrukciji, tem bolj sta izražena v njem ta dva elementa in tem večje sile so potrebne, da ustvarjajo med njima ravnovesje in ono harmonijo eksistence, brez katere ni samo nikake velikosti, ampak tudi žive organizacije ne. Prešeren je bil velik človek, in zato smemo po vsej pravici pričakovati, da je bilo njegovo duševno življenje drama, polna pomenljivih peripetij.

Slepa priroda je v človeku izpregledala, ker se je zavedla do svojega viška. In človeku se je odkrila smer in pot brez konca. Odtod človeško hrepenenje po brezkončnosti, njegov sveti nemir, ki ni nič drugega ko domotožje človeške iskre po praluči, človeškega principa vseiznačenja po večnem vseedinstvu, človeške, od razvoja odvisne in pogojne sinteze po absolutni sintezi. To pot neomejenega vsespoznanja, napolnjevanja se z globinami in višinami pozna v prirodi samo človek in zato mu brez nje ni človeškega življenja. To je njegova božja pot, ki na nji nahaja uteho nemiru svojega duha in cilje novih hrepenenj, pogoje neprestanega gibanja, ali kar je isto: življenja. Kakor vsakdanjega kruha za telo, tako potrebuje človek za svojo dušo te božje poti, ki se imenuje *spoznanje.* — Na pot spoznanja pa vodijo človeka tri steze: *predmeti,* katere more opazovati, raziskavati in preizkušati, *razum,* s katerim človek dogania splošna svojstva in medsebojne razmere stvari in pojavov, in umstvena intuicija ali *vera,* na katero se opre človek tam, kamor ne more več razum in ustvarja

na podlagi realnih dedukcij nadnaravno nazornost. Da je človeku mogoče duševno živeti, mora imeti odkrite in proste vse te tri steze, vodeče na božjo pot njegovo. Ne sme se mu zagraditi niti ena, niti druga steza, ali — kakor pravi Goethe — človek mora biti na znotraj brezmejen. Drugače hira, ali pa obupuje v življenskem boju. — Ako pogledamo v zgodovino filozofije, pa vidimo, da so se vrstile dobe, ko se je ta ali ona steza razvpila ali naravnost zagradila in prepovedala. Ko je še neomejeno vladalo bogoslovje, je bila odprta ljudem samo pot vere, slepe in brezpogojne, kolikor mogoče daleč oddaljene od „vlačugarske“ ulice razuma in še bolj od skoro pozabljene in zarasle steze naučnega znanja. Minilo je nekaj stoletij, zavladala sta razum in znanost ter vzela veri dobro ime, jo osmešila in odrinila na stran. A ni trajalo dolgo, pa sta se prejšnja zaveznika, filozofija in znanost razprla tudi med seboj.

Vse to pa se je vršilo v onem hramu, ki se imenuje splošna človeška kultura in ki se gradi in raste vedno zaporedno. Da napreduje ena stran, se zanemarja druga. V človeku nefilozofu po poklicu, v živi človeški zavesti, ki ni nastavljena pri tem strokovnem delu, pa so bile vedno in vselej odkrite vse tri steze. Seveda ni človek nikoli zatajil, da je produkt svojega časa in sostanovalec splošnega doma historične, razvijajoče se kulture. Ali naj je tudi človek nefilozof hodil po stezi, akreditirani od tega ali onega sodobnega kulturnega stremljenja, ako druzega ne, je vsaj čutil nedostatek in ožino, tesnobo in zatohlost smeri, po kateri je hodil s svojim časom. In čim samostojnejši, čim večji je bil, tem odkritejše in določnejše je to priznal. Velik človek ni bil nikdar fanatik, zakaj fanatiki so samo prvoboritelji kake praktične „struje“ in duševni slabiči, njih poslušna čreda. Ali porajajoči se novi duševni pravec je vtisnil vselej pečat ekstremnosti vsej svoji sodobnosti: nasprotujoči stranki pretirano reakcijonarnost, napredujoči zaletelo agitatorstvo in celo velikim duhovom je zmotil harmonijo njih duševnega razvitka.

* * *

Bila je prva nesreča za Prešerna, da je rastel v taki prehodnji dobi, kakor je bil začetek devetnajstega stoletja, ko se je toliko starega podiralo, pa ni bilo še nič definitivno podrtega, ko se je toliko novega porajalo, pa ni bilo še nič končno porojenega. Osemnajsto stoletje je bilo omajalo največjo univerzalnost, ki je bil kdaj z njo objet človeški duh — ono podrobno dodelano in pretkano stavbo, ki jo je dobro nazval ruski filozof Solovjev „abstraktni klerikalizem Rima“. Nekaj podobnega je bila na političnem polju iz istega Rima izišla starorimska imperija. In ne da se tajiti, da sta si bili obe imperiji v svoji strukturi, ne samo v krajevnem, ampak tudi v krvnem sorodstvu. Razpadati sta začeli obe, kakor hitro so se ljudje zavedli individualnih pravic in dolžnosti vsakega živega organizma: večnosti samostojnega stremljenja. V človeštvu ni nič končanega, gotovega in dogmatičnodognanega, ampak vse nastaja in se izpopolnjuje. „Tako kakor se zunanja priroda korakoma odkriva umu človeka in človeštva, vsled česar moramo govoriti o razvitku znanstvenega preiskovanja, tako se odkriva tudi notranji božanski princip človeški zavesti le korakoma in nas sili govoriti o razvitku religioznega iskanja in mišljenja,“ pravi drugi ruski filozof Bulgákov. Češko in germansko ljudstvo sta se prva zavedla teh individualnih pravic in dolžnosti svojih in izvršila reformacijo. Na Francoskem je bila reformacija, po kateri je stremila galikanska cerkev, zadušena s silo, zato pa je tam prišlo — ne najmanj iz tega vzroką — do revolucije. A revolucija je katastrofa, ki skoro vedno glavni in

normalni tok najbolj zadrži in diskreditira. In res je francoska revolucija prišla na korist samo stranskim, ekonomičnim in socialnim motivom, normalnemu razvitku človeškega duha po osamosvoji pa je naravnost škodila. Spravila je v slabo ime svobodni poriv duha, katerega se je delalo odgovornega za vse okrutnosti živali v človeku. Posledica tega je bilo, da je človeštvo klonilo duhom in zamenjalo svobodno stremljenje s cerkveno poslušnostjo in udanostjo. — V Avstriji se je ta preobrat izvršil pod vlado Franca I. in njegovega kancelarja Metternicha. Naši državi so se pridružile še druge. Nastala je doba kongresov, na katerih so sklepali raznim cerkvam pripadajoči vladarji državnovladne norme v duhu strogo cerkveneverske poslušnosti. Jezuiti, največji prvoboritelji rimske univerzalnosti, poprej izgnani iz Avstrije so dobili zopet vstop pod formo liguorijancev in redemptoristov. Šolstvo je prišlo zopet v roke redovnikov, cerkvene formalnosti so se zapovedale od države.

Tudi na naši mali slovenski zemlji so se ob tistem času stvari izpremenile v tem zmislu. Duhovščina, takrat glavna reprezentantinja kulture naroda, pri katerem je morala ostajati kakor pastir pri čredi — posvetna inteligenca se je vzgajala po nemško in se je tudi pretvarjala v Nemce — duhovščina je bila v oni dobi pri nas skoro izključno janzenistična. — Janzenizem je bil za slovensko javno življenje na prelomu osemnajstega in devetnajstega stolelja velikanskega pomena, in samo obžalovati je, da nimamo o tej važni duševni struji nikakšnega znanstvenega dela (pač pa smo dobili, in to v zadnjem času, žurnalistično polemiko o njem, kar značilno osvetljuje resnost našega javnega življenja). Že Čop je pisal leta 1831. Šafaŕku, namenjenemu izdati slovensko literarno zgodovino o janzenizmu: „Die Sache wäre zu berühren, weil sie auf die Bildung unseres Volkes einen wesentlichen Einfluß hatte . . . Diese geläuterten religiösen und moralischen Ansichten, denen seit Bischof Carl Herberstein bey weitem der größte Theil der krainischen Geistlichkeit huldigte und meistens noch huldiget, und denen man die religiöse und moralische Bildung des krainischen Volkes, durch die es sich von seinen slawischen und nichtslawischen Nachbarn *auszeichnet,* zunächst verdankt, werden gewöhnlich *jansenistische* genannt . . . Čop tukaj govori o janzenistih — to se vidi iz poznejšega citata, ki ga navaja iz konverzacijskega slovarja — kot o religiozni struji, kakor se je bila razvila na Francoskem in je še bila trdno sklenjena, organizirana, živa in močna. Istotako bi se moglo govoriti o naših prvih janzenistih ob koncu osemnajstega veka, o kakem Herbersteinu in Japlju, ki sta zvesta jansenističnim načelom: utrjati pobožnost in ne samo zunanjo političnoversko zavednost, dala v roke Slovencem prvo katoliško sveto pismo, česar niso bili vstanu storiti „die eigentlichen Musensöhne, die Jezuiten“ — citat je zopet iz Čopa — v teku celih treh stoletij. Zraven pa sta lahko sedela pri eni mizi z učencem francoskih racionalistov — Cojzom in pristašem dunajskih prosvetljencev — Linhartom.

Janzenizem Prešernove dobe pa ni bil več prejšnji in ni več živel kot sklenjen religiozni nazor, ampak se je živel samo še od odlomkov, poprejšnje janzenistične rigoroznosti, ki jo je tiral do skrajnosti. V tej ozkosrčni strogosti se je zakrknil in postal pod vplivom vseobče zunanje reakcije najgrobejši obskurant. Japelj je še prevajal sveto pismo ter se zraven pečal z lepo književnostjo in skladal celó jako vesele in okrogle pesmice. Ravnikar, duša janzenizma Prešernove dobe, je že izdajal samo ascetične knjige in je v njih, in samo v njih, izvršil celo preporod slovenske proze, nalogo, ki jo je bil dobil od svojega učitelja Kopitarja, ki ni pisal slovensko. Ta janzenist je osnoval novo slovensko prozo v — molitvenikih, in nič ga ni ženiralo, dodajati kaki „sv. Maši“ filo-

loški predgovor. Ravnikar je postavil od Kopitarja dobljeno pravilo: Ne zapiši nobenega stavka, dokler nisi uverjen, da ga bo razumel vsak kmet. To navodilo je prevzel od Ravnikarja njegov učenec Metelko in od tega Metelkovci, ti najbolj ozkosrčni janzenistični molitvenikarji in pristaši najgrobje kmetiške utilitarnosti, oni, ki so v osebi „pisarja“ mlademu Prešernu govorili:

„Balade pet' je mlatva prazne slame,
je reč pohujšljiva in zapeljiva . . .
Poj rajši to, kar treba je pri hiši,
za hleve treba, treba je na polji,
poj to, kar kmet in meščan *s pridom* sliši.

To so bile razmere časa in kraja, ki niso mogle ostati brez vpliva na duševno organizacijo našega pesnika. Vrhutega je bil Prešeren v dobi svojega razvitka v neposredni bližini torišč, odkoder so se uvajale te razmere. Bil je v drugem letu filozofije v Ljubljani, ko je tu zboroval kongres, na katerem se je sklenilo še nadalje odganjati narode s silo od zakonodajstva in tronov ter jih s pomočjo cerkve držati v slepi pokorščini. Prihodnje leto je bil na Dunaju, odkoder so bežali učenjaki, ker je bila postavljena znanost pod kontrolo dvornega župnika Frinta. In naposled je prišel še v redemptoristično vzgajališče in učilišče — v Klinkowströmov zavod za učitelja. Tu je moral biti dan na dan priča največjega omejevanja individualnosti, ki se je prakticiralo v imenu vere v onega Boga, ki je dal človeku individualnost njegovo. Lahko si mislimo, kaj se je moralo goditi v duši mladega učitelja, kadar je prišel Klinkowström, poklical učenca predse in ga — zvesto po reku sv. pisma: „Kdor palice ne rabi . . .“ prav pošteno našvrkal ter mu nato zaukazal poklekniti in se zahvaliti Bogu za prejeto dobroto („für die heilsame Bestrafung“). Vse to je videl mladi jurist, in izvestno je čutil, da ta vzgoja v božjem imenu ne vzgaja ljudi, ampak uboge duševne pokveke („erzeugt nichts als Heuchler“, pravi njegov kolega Gollmeyer). Kako se je tu omraževalo mladim ljudem religiozno čuvstvo in kako so nadarjenejši učenci v tem zavodu mislili o veri in ljudeh, ki bi morali ohranjati religiozno čuvstvo v mladini živo, se vidi iz vsega pesniškega in političnega delovanja učenca Klinkowströmovega in prijatelja Prešernovega, strastnega slobodnjaka Anastazija Grüna, v čigar beležnicah iz one dobe se nahaja karikatura duhovnika v komičnem položaju, ko mu je veter odnesel širokokrajni črni klobuk in — puščico za denar.

Umevno je, da to niso bile razmere, ki bi bile vzgojile in razvile v človeku normalno duševno organizacijo. Po oni stezi človeškega duševnega življenja, ki sem jo poprej imenoval stezo umstvene intuicije ali vere, so se mladi, razvijajoči se duhovi vodili, ali bolj nasilno gnali na tak način, da se je morala v mladih dušah ta svetla pot spraviti v slabo ime. Zraven pa se je na drugih dveh, človeku ravno tako potrebnih stezah, ljudi od zgoraj na vse mogoče načine oviralo in omejevalo v njih svobodnem gibanju. N. pr. v gledališče ni smel nikdar nobeden učenec in tudi učitelj ne. In drugih knjig kakor molitvenike tudi ni smel čitati. Razume se, da se je morala iz teh enostranskih razmer razviti druga enostranost. In v resnici se je pojavila druga krajnost, ona v Avstriji takrat tako razvita duševna smer, ki se imenuje „Freigeisterei“. Da je bila to samo plitva zaletelost, se razvidi že iz tega, da niso nje avstrijski pristaši niti v filozofiji, niti v znanosti ustvarili skoro nič, ki bi moglo računati na obstanek. Bilo je to samo svobodnjaško navduševanje, gola opozicija, protestirajoča gesta. Svoboda je bila v Avstriji sploh prepovedana in mlada inteligenca se je navduševala za svobodo sploh. In to se je imenovalo „Freigeisterei“.

Ta struja je dosledno omalovaževala religiozno stremljenje po najvišjem idealu, kompromitirano od oficialne religije, stavila je vse svoje upe in včasih naravnost pretirane nadeje v mlado, baš takrat zakipelo znanost, katere prvi smeli razvitek so ljudje poznali, ne pa njenih mej. In pa filozofija, zlasti nemška, živeča takrat svojo klasično dobo, je kolikortoliko vplivala na slednjega izobraženca. A tu je zanimivo, da se ni obračala tolika pažnja na one točke nemške „idejne" filozofije, ki so pomenile stalno pridobitev: niti na Kantovo teorijo spoznanja, niti na Heglovo, Schellingovo, Fichtejevo vsestransko stremljenje po absolutu. Nasprotno: ona doba se je oberoč oklenila tega, kar nemška filozofija imenuje kontinuiteto objektivnega duha, ali kar se od Descartesa sém imenuje: večnost progresa (progrès à l' infini). Po tej doktrini je bila nadnaravnost prognana iz človeške duše, in empiričnost, obdajajoča nas vidnost se je proglasila za edino eksistirujočo in neodvisno. Ker pa se človek ni mogel popolnoma odreči vseh religioznih stremljenj in zlasti ne zahtev svoje „notranje brezmejnosti", je dobil razvitek, progres znak večnosti. Perspektiva brezmejnosti, ki je pravzaprav samo na stezi vere, se je na ta način pripisala stezama, ki vodita skozi omejeno realnost: stezi umstvene spekulacije in preiskujoče znanosti, ki sta navezani na predmete.

Posledica tega je bila vera v raj na zemlji, vera v to, da ves človeški razvitek zavestno in nezavestno stremi k vedno večji popolnosti, da zlati vek ni za nami, ampak pred nami. Prejšnjo vero v nebesa je nadomestila vera v „Zukunftsstaat", staro religioznost novi utopizem. In čim bolj religiozen, v vseh stvareh in pojavih sub specie aeternitatis delujoč in iščoč je bil poprej duh, tem vnetejši vernik utopizma je postal sedaj.

I.

Toliko se mi je zdelo potrebno omeniti kot prolog v Prešernovo dramo, da se spozna struga, ki se je vanjo vlil ta krasni vrelec, ki je prikipel iz osrčja slovenskega plemena.

Žar mladega, svežega naroda in lastnega prirojenega genija je nosil v sebi, ono večno iskro, ki jo imenuje v nemški pesmi na Čopovo smrt „die innere Glut", oni sveti nemir, nebeško hrepenenje, domotožje vjete iskrice po večni luči, o kateri pravi v isti pesmi:

„Es trieb dich ewig vorwärts, unverdrossen
hast du gekämpft, bis du den Sieg errungen,
bis sich des Lichtes Pforte aufgeschlossen."

V vseh stvareh in pojavih jo je odkrival in se potem zavzet vračal k njenemu praviru „von der Welt begeisterungstrunken". Zakaj da je živo čutil ta najvišji ideal, kaže najbolje ravno ta pesem na sorodno dušo, kjer stoje znamenite besede:

„Der Weltgeist sandte aus der lichten Halle
dich abzurufen zu des Lichts Genossen
den Genius ab; im hellesten Kristalle
der reinsten Woge löscht' er aus den Funken,
auf daß er rein zurück zum Urlicht walle."*

---

* Sploh je odkrival naš pesnik najintimnejše globine svoje duše baš v posmrtnicah svojim prijateljem. Tako je eden najvernejših izlivov Prešernove duše citirana nemška pesem

Miru ne najde v stvareh, komur „Bog pevski duh je vdihnil“, in srečnega se ne čuti v tesnih razmerah vidnosti človek, ki je na znotraj brezmejen. Zato

„peti on ne jenja!
Grab'te d'narje vkup gotove
in kupujte si gradove,
v njih živite brez trpljenja!
Koder se nebo razpenja,
grad je pevca brez vratarja,
v njem zlatnina čista zarja,
srebrnina rosa trave.“

Te krasne, najčistejše simbole je pač mogel najti samo najglobokejši duh, ki je mogel prodreti skozi predmete in se zagledati v večnost. Kdor je videl take perspektive, ni našel več miru v stvareh in pojavih:

„Ich weiß, du standest einsam, unbeglücket,
daß dir, wie mir, nicht Ruhe ward hienieden.“

Prešeren je bil globoko idealistična natura. Večno iskanje, sveti nemir, neumorni trud so znaki take duševne strukture, a užitek in plačilo mu je — *jasnovidnost* preko najdaljših distanc. S tega stališča idealista-jasnovidca imenuje pesnik one, ki delajo samo za realno plačilo, „ki samo vedo, kaj posojila neso, kaj hiše, polje, kaj kupčija“ — „*slepe* modrijane“. In s ponosom se zaveda, da je s svojimi „Čebeličarji“ pričel novo dobo, ko je zmotil s svojim idealnim delom Slovence, ki so jih poprej „vabile samo sence košate, stezice zložne, cvet dišeč po medi, sad brez potu“.

Tak je bil Prešernov duh v svoji prirojeni genijalni čistosti in nedotaknjenosti. Ali kako rano je že položila nanj sodobnost pečat svojih pogojnih, časnih in praktičnih stremljenj! Najprej dunajska „Freigeisterei“, ono brezpredmetno in brezciljno svobodoumje, želja iti povsod, ker ni bilo dovoljeno nikamor, in ki ravno zaradi te meglene splošnosti ni šla nikamor. To je bil samo krik v zatohlosti. Kakšen krik je to bil in po čem, to je bilo ljudem vseeno. Da se je ta časovna duševna smer polastila tudi Prešerna, vemo iz njegovega življenjepisa, vemo pa tudi iz njegovih pesmi. Ena izmed prvih njegovih pesmi, nastala še v dunajskih dijaških letih, je preloga Körnerjeve: „Licova strelci“. Prešeren jo je preložil v strogem freigeistovskem razpoloženju, v katerem ni niti opazil, da je skrajno nemškonacijonalna. Prevel jo je zato, ker plamti iz nje takov neomejen plamen svobode. Dasiravno to „*nemških* je strelcev trop strašan“, je mlademu Prešernu vseeno neizmerno simpatičen, ker hoče en gros kar vse „rabeljne zatret' in tirane“.

Tak je prišel Prešeren v svojo domovino, v provincijalno zakotje, odkoder se je hrepeneče oko zaman oziralo po daljnih vidikih. Tesno je bilo tu sredi zakrknjenih psevdojanzenistov in mrak se je zgoščeval nad deželo. In ni ga bilo mesteca, ki bi bil človek zastavil nanj trden korak. Poizkusi ustanoviti tla zavednonarodne in svobodne kulture so ležali daleč v preteklosti kot slučajni, plavajoči otočiči. In kot boječi in nedoločni obrisi so se izgubljali na njih sledovi Cojzovih, Linhartovih in Vodnikovih nog. Najti njihove stopinje in nadaljevati

---

na smrt Čopa. In samo obžalovati je, da se še do danes ni našel slovenski pesnik, ki bi te krasne glasove preložil, da bi jih ne pogrešala slovenska literatura, zakaj slovenske so v najglobljem utripu svojem in njih nemška oblika je pač samo zunanja obleka.

njihov pot v svitu svojega lastnega ideala, je bilo skoro nemogoče. Zato vidimô Prešerna, da ne „hodi“ za nikomer, niti za Vodnikom ne. Duša mu je bila tako velika, tako bogata, tako prekipevajoča, da se je mladostno izlila v strugo, ki si jo je sama naredila tako skozi jezikovna kakor idejna in umetniška tla. Da ta izliv ni bil normalen slovenski fakt, da je bil to fakt Prešernov, fenomenalen fakt genija, ki ni bil imenovalec vsote tedanjih slovenskih števcev, se je kmalu pokazalo. Zakaj ostal je slučajen v razvitku slovenske literature, kakor je ravno slučaj pojav genija.

Tu, na polju produkcije, kjer bi bilo za nadaljno normalno delovanje tako treba primerno dvignjenega in razvitega milijeja, je ostal Prešeren vzvišen in samoten. Ne tako v svojem lastnem duševnem življenju. Že na Dunaju smo videli, da je bila ožina časa napravila iz njega opozicijonalca, uporabljajočega vso svojo aktivnost za odrivanje tesnobe brez določnih, krepko očrtanih smeri. V Ljubljani so se valovi obskurantizma strinjali nad samostojnim plavalcem še tesneje, in plavalec je menil, da se reši, ako samo maha okrog sebe. Njegov jasni, določni cilj, za katerim se je v mraku noči samostojno spustil v morje, mu je sicer izginjal izpred oči, a mislil si je: treba je samo plavati, rezati samogoltne, nivelirujoče valove, pa se bo prišlo do kateregasižebodi cilja in razsvita. Na tistem prapoqu duha, ki je nosil od prirode napis: „v imenu najvišjega ideala“, je napisal Prešeren pod vplivom časa in razmer kakor Hercen, Prešernu po duhu soroden Rus: v imenu vsestranske logične svobode, v imenu neomejenega mišljenja, ki se sme dotekniti vsake stvari.“ In zato je mogel z vso pravico zaklicati: „Srce je prosto!“ Prosto in neodvisno je ostalo od sodobnega mraka, prosto pa je postalo tudi od pravic in dolžnosti neprestanega stremljenja po najvišjem idealu. Neutešno hrepenenje po najvišjem — to kar pesnik imenuje „strah“, sta izginila, a izginila mu je tudi ona visoka uteha, ona sreča in oni mir, ki jih je mogel uživati samo na tej višnji poti hrepenenja in iskanja. In takrat je napisal one štiri vrstice, ki so imele v prvi obliki naslov: „Prosto srcé“ in naslednje besedilo:

„Sem dolgo upal, se dolgo bal;
slovo sem upu, sem strahu dal.
Srce je prosto; — mirno, srečno ni.“

In kmalu nato je pripisal k tem trem še četrti verz:

„Nazaj si up, nazaj si strah želi.“

A preden mu je iz duše prikipela ta poslednja želja po prejšnjem upu in strahu, je prestal v svojem duševnem življenju težko in najusodnejšo krizo. Priti je moral prej do razočaranja v oni veri, ki sem jo gori imenoval utopizem. In to razočaranje je bilo tako veliko in pomembno, da je pesnik po pravici postavil omenjene štiri stihe na čelo vsega svojega življenskega dela.

Kakor njegova doba je bil tudi Prešeren zamenjal nadzemsko, večno perspektivo s pozitivno vero v takšno bodoče razmerje realne faktičnosti, ki bo človeštvu prineslo raj na zemlji. In kakor njegova sodobnost je tudi on veroval, da priroda in zgodovina vodita k temu idealu, ki je edini vreden, da veruje vanj misleč človek. Kakor njegov čas je tudi Prešeren veroval edino v to praktično prirezano večnost razvijajočega se človeštva, njega neprestani progres, ki v njem živi vsaka krepka individualnost dalje. Ves historični proces se vrši razumno, stremeč k svoji razumni popolnosti na zemlji.

Ta nazor je Prešeren izrazil v posmrtnicah, posvečenim kulturnim delavcem. Tako pravi v nagrobnem napisu Korytkovem:

„Der Mensch muß untergeh'n,
die Menschheit bleibt; fortan
wird nur das besteh'n,
was er für sie getan."

In v pesmi „V spomin Valentina Vodnika" ne poveličuje onega večnega „notranjega žara" pesnika, ki je bil tako srečen, da ga je mogel izraziti in uveljaviti, ampak proslavlja v njem oni človeštvu koristni korak, s katerim je pesnik ljudi približal k pozitivnemu idealu. Ta korak je za njim ostal in človeštvo ga hrani v „slavi"; i samo v tej slavi živi pesnik drugo, prerojeno, večno življenje:

„Tak pevec se trudi,
samoten živi,
se v slavi, ko zgrudi
ga smrt, prerodi."

Vera, ki jo je delil Prešeren s svojo dobo, živi še danes široko razširjena v nekaterih evropskih glavah. Krasna je, humanitarna, prelestna in mehka ko melanholija. Kolikokrat smo jo videli to čudovito usmiljenko zlasti v Rusih! S Hercenom je hodila z očmi, zaverovanimi v zapad in njegovo kulturo, v katero je veroval „ko kristijan v nebesa". In v zadnjem času je zatiskala oči enemu najlepših in najčistejših umetnikov sveta — Čehovu. V njegovi drami: „Tri sestre" govori Veršinin naslednje besede: „Črez dvesto, tristo let bo življenje na zemlji neizrečeno lepo, čudovito. Človek brez takega življenja ne more živeti, in ako ga doslej ni, ga moramo predčuvstvovati, čakati, misliti, pripravljati se nanje; in zato moramo več videti in več znati, nego so videli in znali naši dedje in očetje." — V „Stricu Vanji" pa nam predstavlja Čehov precej v prvem dejanju zdravnika Astrova, sedečega z zaprtimi očmi in sledečega svojim glasnim mislim: „Oni, ki bodo živeli za nami črez sto, dvesto let, ali se bodo spomnili z dobro besedo nas, ki jim pripravljamo pot?" Jesenski večer je . . . Tišina, dež in vihar od zunaj, a okrog njega cveto „jesenske rože — čudovite, žalostne rože". — Pravijo, da se je Čehov smehljal, ko je umiral. Ali zato, ker je užival sladko zadoščenje svojega pozitivnega ideala in ga predokušal? Težko. Verjetnejše je, da je bil poln moške resignacije nad tem, da zanj ni več daljne, vabeče zvezde, da je široko vsemirno obzorje in vse okrog njega — hladno in prazno. In ta nasmeh je moral biti bridek, kakor je bridka po Voltairejevih besedah najvišja zemeljska resnica. — Zakaj tako je završil svoj zemeljski pot tudi njegov rojak, sijajni duh Hercen. Ali on je bil že dolgo pred svojim koncem spregledal pozitivnega boga, boga brezkončnega progresa, in spoznal, da je raj progresa utopija in prejšnji njegov bog samo — malik. Takrat je zapisal naslednje besede: „Niti priroda, niti zgodovina *ne gresta nikamor,* marveč sta pripravljeni iti *povsod,* kamor se jima ukaže, *ako je to le mogoče,* t. j. če ju nihče ne ovira." „Brez programa, brez smeri, brez neizogibne razrešitve je raztrgana improvizacija zgodovine pripravljena iti z vsakim. Vsakdo more vložiti vanjo svoj stih; ako se dobro sliši, bo vstal *njegov* stih, dokler se pesem ne bo pretrgala in bo preteklost brodila v njenem mozgu in spominu." „Ako se vprašamo po cilju in namenu vsega, potem je cilj vsega živega — smrt."

In s čudovitim lirizmom in odkritosrčnostjo pripoveduje Hercen, kako je začel po tem razočaranju v pozitivni veri v njegovi duši vstajati na mestu po-

rušenih iluzij — obup: „Ničesar več ne čakam in po tem, kar sem videl in okusil, se nad ničemer več ne čudim in nad ničemer več posebno ne veselim. ... Vse mi je postalo indiferentno. Ne želim si posebno niti jutri umreti in tudi ne dolgo živeti; naj pride konec tako slučajno in brezmiselno, kakor je prišel začetek. Zakaj vse, kar sem iskal, sem našel, celo priznanje sebeljubnega sveta, a obenem s to dosego sem izgubil vse, v kar sem veroval in po čemer sem hrepenel ... Pogosto v minutah obupa in slabosti, ko je v meni prekipevala bridkost, ko se mi je celo življenje videlo kot ena nepretrgana pomota, ko sem izgubljal celo vero vase, v *poslednje, zadnje* — so mi prihajale v glavo misli: Zakaj nisem vzel puško prvemu delavcu in ostal za barikado. Nenadoma zadet od krogle bi bil odnesel s seboj v grob vsaj dva, tri verovanja."

Zakaj citiram te besede iz ust ruskega pisatelja? Zato ker ilustrirajo celo dobo, zato ker je bilo med verniki pozitivnega utopizma malo tako velikih mož, ki bi tako do konca izmislili ideje, v katere so prisegali, in ki bi svoje rezultate tako odkrito priznali. Hercen je bil tako velik. Drugi je bil Byron, ki je tudi pričel z idealističnim „Snom" in končal s pozitivistično resigniranim priznanjem, da „izhoda ni". Tretji, ki v tem brezobzirnem priznanju ni bil nič manjši, pa je bil naš — Prešeren.

Videli smo pesnika v „Glosi", spoznali v sonetu „Vi, ki vam je ljubezni tiranija" kot idealista, hrepenečega po brezmejnem idealu in absolutni lepoti. V tem svojem stremljenju ni našel med svojimi, duševno nerazvitimi rojaki nikakih opor. Tu je videl najkratkovidnejše kramarsko računanje s faktom samim in duševno življenje iz rok v usta. Takrat je še takšen nazor mirno registriral in na besede:

„Slep je, kdor se s petjem vkvarja,"

pristavil z lahno vzvišeno ironijo:

„Modri (!) Kranj'c mu osle kaže." (I. natis.)

Kaj je bilo njemu za ta mali, ozkosrčni kaos kratkovidnih ljudi, hlastajočih po drobnih koščkih vsakdanje hrane! On je bil vendar stanovalec svetovne kulture, ki je imela sijajne, velike cilje splošnega bratstva na zemlji, na naši ljubi zemljici, sredi te sedaj še neurejene, a k vedni izpopolnitvi stremeče faktičnosti. Treba je samo poprijeti se te dejanskosti in ne stremeti za nadzemskimi himerami. — Kakšno srečo je prinesel ta evangelij takratnim malim duhovom, onim, ki se tako dobro počutijo v stvareh in pojavih, ne vprašujoč po njih vzrokih, gibalih in namenih. Meščanček cele Evrope se je oddehnil, da ni več drugega, nego stvari in on v njih, in da sme in more ravnati s stvarmi tako, da prinašajo njemu kolikor največ zadovoljnosti in užitka. Neki nadzemeljski, poprej samo navezani mu ideal resnice, dobrote in lepote, katerega se je itak samo bal, je bil odpravljen z obzorja in odpravljeno je bilo absolutno merilo. *„Človek je merilo vseh stvari!"* se je razlegla parola, in buržoazna kultura se je začela rediti od sreče.

Ne tako oni, ki nosi v sebi neugasljivo iskro večnega spoznanja. Ta je skoro prodrl skozi vso realnost, odkril v njej vso slučajno, od egoizma gnano mehaniko njeno, in za njo — prepad, brezno, temo. Na tak način prikrajšana pot je pokazala, da je skoro zmanjka, ako gre po njej dosleden in močan duh. Pot se je izgubila v nič, pred dušnim pogledom pa je zazijalo brezno.

Ali tako daleč so prodrli samo veliki duhovi. V Rusih Hercen, pozneje Dostojevskij in Tolstoj, v Slovencih Prešeren. — Takrat namreč, ko je vladala

okrog njega v domovini največja tema in silno težka realnost, in je bil pesnik že vesel, da so vsaj predmeti ob potu, ob katerih more iti oprimši, takrat je bil pozabil kakor ves njegov čas, da je visoko gori solnce. In zahrepenel je po bližnji, „samozemeljski" svetlobi lune, zadovoljil se je s svetilom, ki dobiva svojo luč od solnca. In Prešeren se ne straši povedati, kaj je zagledal pri tej luči:

„Tam vidi gnezditi strupene gade,
in tam brlog, kjer ima tigra mlade,
vzdig'vati vidi leva jezno glavo."

Mladenič, ki ni bil buržoaznoleno samozadovoljen, ampak ki ga je „gnalo gledat", spoznavat, prodirat dalje in dalje, je izpregledal globoko resnico, ki se glasi: ako se človek omeji samo na vidni svet, na to, kar je pod posrednim svitom lune, tedaj mu

„Zija nasproti
življenja gnus, nadlog in stisk ne malo,
globoko brezno brez vse rešne poti."

Kdor je priznal nad seboj avtonomnost zemlje, kdor se je potopil v takt prirode, mora biti slep ko priroda, ako hoče dalje stremiti. Spoznanje mu odkriva, da je samo žoga brezmiselnega in egoističnega kaosa in samostojno njegovo delo brezuspešno. In oni pesnik, kateremu je bil prej „grad brez vratarja" — brezmejno hrepenenje po vsespoznanju — največja uteha, on nosi sedaj to božjo iskro kot breme:

„Wohl ihm, dem Freund geblieben das Erkennen,
die gift'ge Frucht, gereift am Baum der Sünde!
Warum kann von den Augen weg die Binde,
die mir die Strahlen barg, die nun so brennen?

Das Leben würd' ich lebenswert noch nennen,
denn wahrlich, hoffen kann ja nur der Blinde,
daß, was er Gutes wollte, Herzen finde,
die 's nicht verdreh'n, verketzern und verkennen.

Der Blinde nur kann glauben mit den Toren;
wer das Talent, das ihm ward angeboren,
vergräbt, nicht wer es nützet, sei verloren.

Nur ihm sind nicht gelähmt des Geistes Schwingen,
wer blind ist, kann noch für das Gute ringen,
verzweifelt nicht, wie ich, an dem Gelingen."

Odslej postane pesnik kot slep element v prirodi brez lastne direktive in volje, in spoznanje, ki ga je poprej napolnjevalo z najvišjim „upom", mu je sedaj samo v — obup:

„Oblak ne vé in val ne kam.
Kam žene me obup, ne znam."

Življenje mu je odslej „ein wüstes Eiland, umtobt von Wogen". Kot krmar brez krmila je, in ta krasni, silni duh prične govoriti kakor kakšen slabič o „sovražni sreči", o „jezi sreče"' t. j. usode, besedo, ki je rekel o nji Napoleon, da je brez zmisla, k čemer je pristavil Hercen: zato je torej tako tešilna.

„Usoda“, mehanika življenja mu postane ogromna sila, pred katero s fatalizmom v duši kloni glavo. Sedaj imenuje onega, ki si izkuša delati sam usodo, ki stoji nad kaosom in ga po svojih močeh kroti, — „siromaka“, primerjajoč ga s hrastom, ki ga podere vihar:

„Tak siromak ti v bran, sovražna sreča,
stoji, ki ga iz visokosti jasne
na tla telebi tvoja moč gromeča.

Ak hitre ne, je smrti svest počasne.
Bolj dan na dan brli življenja sveča,
dokler ji reje zmanjka in ugasne.“

Oni pesnik, ki je poprej s svojo notranjo brezmejnostjo, „s tem bogastvom brez težave“ živel, je zdaj, ko se je prepustil pozitivističnemu evangeliju, oni tožnokrasni utopiji, da bo kdaj raj na zemlji, naenkrat bridko občutil, da „ne spravi skup darov potrebnih Pluta“, to je posvetnega bogastva. In nič več se ne vzpne nad ta kaos, da bi ga s pogledom solnca prešinil in našel nad njim in v sebi zmagoslavno afirmacijo svojega bitja. Iz fatalizma ga vodi pot naravnost v — negacijo bitja. In kakor Hercen je tudi Prešeren velik dovolj, da konsekventno prizna, da je končni namen vsega živega — smrt:

„Okrog ga drvita skrb in potreba;
miru ne najde revež, ak preiše
vse kraje, kar jih strop pokriva neba.

Šele v pokoju tihem hladne hiše,
ki pelje vanjo temna pot pogreba,
počije, smrt mu s čela pot obriše.“

Neskončnost, ki je je bil poprej poln, mu je sedaj — iluzija. Sedaj je nesvoboden, uklenjen jetnik v življenju in vidi pred seboj samo eno rešno pot, in sicer — smrt:

„Življenje ječa, čas v nji rabelj hudi,
skrb vsak dan mu pomlajena nevesta,
trpljenje in obup mu hlapca zvesta,
in kes čuvaj, ki se nikdar ne vtrudi.

Prijazna smrt, predolgo se ne mudi!
Ti ključ, ti vrata, ti si srečna cesta,
ki pelje nas iz bolečine mesta
tje, kjer trohljivost vse verige zgrudi;

tje, kamor moč preganjevcev ne seže,
tje, kamor njih krivic ne bo za nami,
tje, kjer znebi se človek vsake teže;

tje v posteljo postlano v črni jami,
v kateri spi, kdor vanjo spat se vleže,
da glasni hrup nadlog ga ne predrami.“

To je tako pretresljiv apel živega človeka po smrti, kakor jih pozna malo svetovna literatura. Prešeren je izpregledal, doživel popoln bankrot svetovnega nazora. Odkrito je priznal, da je sicer res vse samo razvitek, da vse, „kar je, beži“, a ravnotako odkrito sedaj tudi priznava, da ta „beg ni Bog, ki vodi v nebo“, t. j. v večnost, ampak da je samo minljiv idol, „ki vodi vekomaj v ne-bo, t. j. v nič, v smrt.

Smrt, samo smrt in povsod smrt še vidi pred seboj in okrog sebe ljudi, ki se v smešni harlekinadi gnetejo in varajo drug drugega z nasmehom na licu in veseljem v očeh, ponosni na svojo „kožo gladko“ in „kupe zlata“, ne zavedajoč se, da nosijo neprestano s seboj na čelu vžgano znamenje smrti. Svet šumi okrog njega in se raduje, a on sliši iz vsega tega „veselja hrupa“ in iz vsake „pevcev pesem sladke“ samo „molčečo“ trobento: Memento mori! — Pesnik si želi smrti, a smrti ni.* In kakor poprej udarja obenj življenje, zahtevajoč od njega, da reagira nanje ter opredeli svoje razmerje do njega. Prešeren zavzame novo stališče napram življenju. Stališče to pa se imenuje popolna neobčutnost. Čudovito dosledno je izpeljano iz razvitka pesnikovega svetovnega nazora in polno one velike, neustrašne konsekvence je, ki odlikuje vztočne filozofe, ki so ji sledili, preden je še Evropa vedela za svoj pozitivizem. „Vse mi je postalo indiferentno,“ pravi Hercen, „vse je nirvana,“ pravijo indijski modreci in isto idejo razvija Prešeren v svojem znamenitem sonetu:

„Čez tebe več ne bo, sovražna sreča,
iz mojih ust prišla beseda žala;
navadil sem se, naj Bogu bo hvala,
trpljenja tvojega, življenja ječa!

Navadile so butare se pleča
in grenkega se usta so bokala;
podplat je koža čez in čez postala,
ne straši več je trnjevka bodeča.

Otrpnili so udje mi in sklepi,
okamenelo je srce preživo,
duha so vkrotili nadlog oklepi.

Strah zbežal je, z njim upanje golj'fivo.
Naprej me sreča gladi ali tepi,
me tnalo našla boš neobčutljivo.“

Prešerna se je polastila popolna pasivnost, ona „potrpežljivost mila“, o kateri pravi:

„Od pomoči nje podprt,
nosil bom življenja pezo,
dokler zmaga sreče jezo
zadnja ljub'ca — bela smrt.“

Ali se je v tem stanju spomnil kdaj pesnik na svoj poprejšnji, stremljenja in delovanja polni idealistični nazor? Brez dvoma se je spomnil. In to ne samo v tako zvanih „svetlih hipih“, ko je zlagal take pesmice, kakor je „Sila spomina“, ampak čutil ga je neprestano globoko na dnu svoje duše, ker se mu nikdar ni bil popolnoma odpovedal. A zanimivo je, da ga je čutil kot svojo *mladost,* s katero ga je identificiral. In še bolj zanimivo je, da se to identificiranje idealnega poleta z mladostjo ni porodilo v njem šele sedaj kot rezultat retrospektivnosti, da je bilo gotovo že v prvih letih njegovega delovanja, še preden je bil razvil svojo idealistično kipečo produkcijo. Ako bi sigurno ne vedeli, da je njegova pesem „Slovo od mladosti“ bila ena izmed njegovih prvih, bi jo z

* Verjetno in umevno je, da je imel Prešeren hipne samomorilne misli, kakor nam pripovedujejo biografije, a za izvršitev samomora je imel vendar preširok in preuravnovešen um, da bi bil zmožen take zaletelosti. Saj pravi sam, da si more človek življenje vzeti le v „slepi veri“.

vso odločnostjo reklamirali za ta poslednja leta. Tako pa ne moremo reči druzega, nego da je v tej pesmi pesnik divinatorsko in proroško že v mladosti naprej vedel svoj duševni razvitek in tako presumiral samega zebe:

„Okusil zgodaj sem tvoj sad, spoznanje!
Veselja dokaj strup njegov je vmoril:
sem zvedel, da vest čisto, dobro d'janje
svet zanič'vati se je zagovoril.
Ljubezen zvesto najti, prazne sanje!
Zbežale ste, ko se je dan zazoril.
Modrost, pravičnost, učenost, device
brez dot žal'vati videl sem samice.

Sem videl, da svoj čoln po sapi sreče,
komur sovražna je, zastonj obrača;
kak veter nje nasproti temu vleče,
kogar v zibeli vid'la je berača;
da le petica da ime sloveče,
da človek toliko velja, kar plača,
sem videl čislati le to med nami,
kar um slepi z golj'fijami, lažami.

To videt', grje videti napake
je srcu rane vsekalo krvave.
Mladosti jasnost vendar misli take
si kmalo iz srca spodi in glave.
Gradove svitle zida si v oblake,
zelene trate stavi si v puščave;
povsod vesele lučice prižiga
ji up golj'fivi, k njim iz stisk ji miga.

Ne zmisli, da dih prve sap'ce bode
odnesel to, kar misli so stvarile;
pozabi koj nesreč prestanih škode
in ran, ki so se komaj zacelile,
dokler, da smo brez dna polnili sode
'zuče nas v starjih letih časov sile.
Zato, mladost, po tvoji temni zarji
srce zdih'valo bo mi. Bog te obvarji!"

Ta pesem razočaranja, pa zgoranji primeri za pesnikovo globoko idealistično naziranje, primeri, ki sem jih nabral tudi iz različnih dob pesnikovega delovanja, nam sicer predstavljajo Prešerna, kakor vsakega genija, kot genijalno dušeslovno uganjko, obenem pa nam kažejo bogastvo njegove pesniške duše, polne kontinuitete najrazličnejših duševnih elementov. In nič čudno se nam ne zdi po tem in takem nenavadno dejstvo, da v Prešernu skoraj ne moremo razločevati nikakšnega začetništva. Zakaj v tej vzvišenosti pesniške njegove sile nad časom in razvitkom, brez rezkih zaporednih faz, leži konstantnost genija.* Prešeren je bil poln življenskega razočaranja v svoji prvi pesmi in bil je poln svetlih nadej v svoji zadnji.

Res je Prešerna v poznejših njegovih letih najpogosteje držala v objetjih neobčutnost, apatija; a tega niso bila kriva njegova „starji leta", nego trdi pogoji

* Onemu, ki genija meri po filistrski, od mehaničnih vtiskov določevani zaporednosti svojega življenja, bodi povedano, da je bil Prešeren kot vsak genij že jako zgodaj gotov človek, in je mogel eden in isti substrat njegove duše v različnih dobah priti do veljave in izraza. Seveda različno: tako je tudi v Prešernovem „Slovesu od mladosti" razočaranost bolj slutena in literarna, v „Sonetih nesreče" preživljena, takorekoč krvava.

faktičnih razmer; in da se je to moglo zgoditi od strani pesnikove, je bilo sokrivo Prešernovo in sodobno poudarjanje faktičnosti, realnosti. V tem pa, da naš pesnik trdi, da je idealno stremljenje mogoče le v mladosti — trditev, ki je brezdvomno resnična, ako se tiče forme, ne pa bistva tega stremljenja — v tem je prišel najbolj do veljave *vpliv sodobne romantike* na Prešerna. Najbolj karakteristično svojstvo romantike je namreč pogled, obrnjen v preteklost in naslajanje se ob njem v zadostilo za trdo realnost, pred katero je romantičen duh onemogel. Še jasnejši nam bo ta vpliv iz naslednje primere:

Gori sem navajal besede Hercenove. Takrat, ko je ta ruski mislec prišel do podobnih zaključkov ko Prešeren, je rekel, zakaj ni raje ostal za barikado. Čemu? „Odnesel bi bil s seboj v grob vsaj dva- tri verovanja.“ Končal bi bil v stremljenju, iskanju, na edini, človeku neobhodni poti. Tudi Prešeren se čuti nesrečnega v duševnem položaju svojem. In ko stoji resigniran in otožen, ga obsinejo žarki mehke romantike. Zagleda se poželjivo v preteklost, zahrepeni po mladosti, po katere zarji, čeprav temni, mu srce zdihuje in o kateri misli, da je edina vstanu stremiti ter biti srečna. In ena najbolj romantičnih pesmi mu prikipi iz prsi, tako zelo romantično onemogla v svoji ideji, kakor nesrečno žalostna in milo lepa glede na duševno stanje pesnikovo:

„O Vrba! Srečna, draga vas domača,
kjer hiša mojega stoji očeta.
Da b' uka žeja me iz tvoj'ga sveta
speljala ne bila, golj'fiva kača.

Ne vedel bi, kako se v strup prebrača
vse, kar srce si sladkega obeta;
mi ne bilà bi vera v sebe vzeta,
ne bil viharjev notranjih b' igrača.

Zvesto srce in delavno ročico
za doto, ki je nima miljonarka,
bi bil dobil z izvoljeno devico.

In mirno plavala bi moja barka;
pred ognjem dom, pred točo mi pšenico
bi bližnji sosed varoval — svet' Marka.“

Toda samo še ta sonet je nastal v oni dobi, ko Prešernu spoznanje, razum nista bila v drugo, nego da sta ga mučila in mu kazala realnost tako, kakršne si ni želel njen vernik. Prešeren je ali v popolni nirvani trpel to bičanje s „trnjevko bodečo“, ali je romantično hrepenel v prvotno stanje nerazvitega razuma, ko je še veroval, da sveti Marka varuje dom pred ognjem in pred točo pšenico. A v tem duševnem stanju Prešeren ni ostal. Zakaj skoro so mu zopet zaigrali v duši drugi glasovi, oglasila se je idealistična dominanta njegove duše. Prešernu ni v „potrpežljivi mili“ povsem „okamenelo srce preživo“, sicer bi ne bil napisal na čelo svoje knjige o istem srcu:

„Nazaj si up in strah *želi.*“

Prešeren ni pokopal *željâ* stremljenja in visokoletečih *misli,* katerih bolečine so hrana za človeško dušo in odkup za življenje. Bili so hipi, v katerih je dvignil glavo, zavzdihnil in uprl pogled v večne perspektive svoje velike pesniške duše. In zopet je hodil svetlo pot hrepenenja v daljavo, užival pesniški praznik pred oltarjem svoje duše in čutil nebo v svojih prsih. Ko se je vračal v vsakdanjost

nazaj, v oni pekel, iz katerega že več ni mogel kakor iz začaranega kroga, vzpodbadal se je s tako pesmijo, kakor je „Osrčenje“ (pozneje „Pevcu“), v kateri je vsa abeceda duševnega jezika najzrelejšega Prešerna in zadnja faza njegova. Ne vrste se zastonj v pesmi po redu vsi vokali. Zakaj pesem je Prešernova „alfa in omega“:

„Kdo zna
noč temno razjasnit', ki tare duha!
Kdo ve
kragulja odgnati, ki kljuje srce
od zore do mraka, od mraka do dne!
Kdo uči
izbrisat' 'z spomina nekdanje dni,
brezup prihodnjih odvzet' spred oči,
praznoti vbežati, ki zdanje mori!
Kako
bit' hočeš poet, pa ti pretežko
je v prsih nosit' al *pekèl*, al *nebo?* —
Stanu
se svojega spomni, trpi brez miru!

Ta kratka in krepka pesem nam predstavlja Prešerna v njegovi zopet zadobljeni moški sili. A tri leta pred to pesmijo je bil izdal naš pesnik dolgo pesem, polno neprešernovske sentimentalnosti in mehkobe. Ta pesem nosi naslov „Krst pri Savici“. Motil bi se, kdor bi trdil, da ta pesmotvor ni prišel pesniku globoko iz srca. Za to govori že dovolj glasno samo dejstvo, da je pesem posvečena pesnikovemu najboljšemu prijatelju Čopu. Ali vkljub temu predstavlja „Krst“ v Prešernovem duševnem življenju nekaj čisto posebnega, s prejšnjim in poznejšim njegovim duševnim razvitkom nezdružljivega. In vendar si upam trditi, da je „Krst“ Prešernova tako osebna, tako lirična pesem kakor „Slovo od mladosti“. Samo razlagati se ne sme iz pesnikovega konstantnega nazora nego iz hipnega razpoloženja. In v resnici nam predstavlja ta najdaljša Prešernova pesem samo hip njegove duše in sicer oni težki moment,* ko je težava na težavo, zamera za zamero, nesreča za nesrečo treščila na suverenski pot njegove duše in mu naposled odnesla z njegove desne najkrepkejšo in najdražjo oporo — Matija Čopa. („Ločitvi od njega mi je hladilo“.) Takrat je Prešerna obšla silna bolest in neizmerna slabost, da je padel iz svoje moške direktive. Pričel je kolebati in se opotekati. V tisti uri bi se bil oprijel za vsako bilko.

„Krst je zato težko umljiv Prešernovemu psihologu, ker je tako nepričakovan in slučajen. Nepričakovan in slučajen pa ni nič bolj in nič manj kot vsaka katastrofa. *„Krst“ je nastal iz duševne katastrofe.* Zato ni v njem ne prirodnega razvitka značajev in ni psihologije umetniških tipov, kakor ju ni v katastrofi. V „Krstu“ ni sploh nič tipičnega in splošnega, veljavnega za vse ljudi, ampak vse je osebno in veljavno samó za Prešerna in njegov slučaj. Črtomir je Prešeren in ni nikakšen historičen pogan. Kakšen pogan naj bo to, ki pravi:

„Vem, da malike in njih službo glave
služabnikov njih so na svet rodile.“

* Za naše gospode profesorje moram pripomniti, da momenta tu ne razumem kronometrično kot „trenutek“, ampak kot življenski moment, kot dlje časa (dve leti!) trajajočo pobitost duha, ko pesnik ni bil zmožen svobodnih emanacij svoje duše, ampak je vsa njegova aktivnost obstajala v tem, da je iskal izven sebe „hladila“ in „leka“. Vse kaže, da je Prešeren v onem težkem stanju napisal samo „Krst pri Savici“, poemo s plitvo, čisto mehanično koncepcijo. Zakaj globoka koncepcija mora iziti samo iz bodrega, samozaupnega duševnega razpoloženja.

Črtomir je Prešeren, oni Prešeren, ki je zavozil kot smel mornar med svoje rojake s pogumnim nadpisom nad svojo ladjo:

„Manj strašna noč je v črne zemlje krili,
ko so pod svetlim solncem sužni dnovi.“

A vzdignili so se valovi domačega morja in mu razdrobili „čolnič“, ki si ga je bil „stesal“ s svojimi tovariši. In ko se je bil potapljal, bi bil pripravljen in sposoben, podpisati še drugačno pogodbo, ta pravi človek, ki je visel s tako zdravo močjo na življenju, da ni niti pod najsilnejšim argumentom svojega prepričanja — da je rešitev samo v smrti — „posnel Katona Utičana“. Res je, da se je Prešeren pozneje, ko je zopet zadobil duševno ravnotežje, nekako sramoval svoje pesnitve in iskal razne izgovore. Nam danes teh izgovorov ni treba. Za nas je pesem tako pomembna, tako visoko tragična in tak dokument za zgodovino slovenske svobodne kulture, da bi jo moral vsak svobodomiseln Slovenec imeti neprenehoma pred očmi. „Krst pri Savici“ je krst s krvjo, s Prešernovo srčno krvjo. Prešernov krst je križ slovenske svobodne kulture.

In zato je naravnost nedopustno ocenjevati to delo kot epično pesem in z učno knjigo estetike in logike in psihologije v roki dokazovati nedoslednost „junaka“. Kot epična pesem je „Krst“ seveda slab, kot kos biografije, kot liričen izliv, kot „hladilo“, kot „lek“, kot obupan klic na pomaganje je tako pretresljiv in velik, kakor je velik pesnik, ki je tu padel pod križem.

Ako bi vkljub temu hotel v svojem nadaljnem psihološkem zasledovanju označiti smer in pot, ki je na nji nastal „Krst“, bi se to dalo storiti približno takole:

Prešeren je bil stremeč duh in njegova idealistična smer se je upirala v večni, nadzemski absolut. Toda pod vplivom sodobnega filozofskega gibanja in svoje nenavadno zdrave, realistične nature, je poudarjal in upošteval empirično vidnost bolj, nego to delajo idealisti. Ko pa se je ta realnost, katero je ne samo najbolj upošteval, ampak je celo veroval vanjo, brutalno znesla nad njim in je obenem izpregledal vso njeno slučajno mehaniko, takrat se je zopet zatekel k svojim idealističnim ciljem. A v prvem hipu, pod vtiskom katastrofe, je šel celo tako daleč, da je supranaturalistično sploh zanikal „zemljo“ in prenesel svoj „up sreče onstran groba“. A pri tem je tudi povedal, da je to storil, ker mu je katastrofa v prvem hipu vzela vse, na kar se opira samostojno stremeč duh:

„Pokopal misli visokoleteče,
željâ nespolnjenih sem bolečine.“

Ko je pozneje zopet zadobil duševno ravnotežje, je zavzel ono moško, mirno stališče življenjskega modreca, ki se nam zrcali iz pesmi „Pevcu“, izišli tri leta po „Krstu“. Da je ob tem času naš pesnik zopet pričel stremiti in celo iskati kontakta z znanostjo, vemo iz tega, da je čital Straussa.

Pomnimo torej, da je Črtomir Prešeren, oni visoki duh samodelnega principa, ki je črtil mir, to se pravi duševno vdanost in umstveno pokorščino, ki pa je v katastrofalnem duševnem razpoloženju z namenom, da bi ves upehan zadobil od vseh črtov mir klonil z duhom, odrekel se svobodnih misli in želja in dal od sebe izjavo:

„Ne branim se je vere *Bogomile,*“

to je udane, brezpogojne vere krščanske. Da je to umeti tako, se razvidi iz okoliščine — pri Prešernu, ki je toliko polagal v besede, zelo važne — da je v

celi pesmi samo na tem mestu „Bogomile“ podčrtano in je torej treba razumeti besedo adjektivno: „vere bogomile“.

O „Krstu“ samo še eno opombo: ljudje supranaturalističnega nazora bi se po mojem mnenju ne smeli ponašati s to pesmijo. Zakaj pesem se ni porodila na normalnem potu duševnih borb, notranje vojne vere s skepso, kakor n. pr. Verlainejev cikel „Sagesse“, ampak je nastala iz zunanjih nesreč, ki so jih bili deloma krivi tudi pristaši onih ljudi, ki zdaj včasi na podlagi te pesmi slave našega pesnika. Prešeren je postal začasno pokoren, brezpogojen vernik, a šele kot jetnik, ko je izgubil orožje svobodnega borca — „misli visokoleteče“ in duševne „bolečine željâ“. Pravi vernik pa, ki pozna dramo Prešernovega življenja, ne bo „Krsta pri Savici“ užival neskaljeno in ga proglašal za svojo visoko pesem. On bo vedel, da se je „Krst“ iztisnil pesniku iz srca v hipu skrajne potrtosti in onemoglosti samostojnega duševnega poleta. Zanj ne bo pesem evangelij, ampak globokotožna podoba, spominjajoča na kip Michelangela, velikega hlapca papeža Julija II. Svojim najglobjim stremljenjem, ki so mu polnili dušo, je hrepenel Buonarotti dati obliko, pa je moral s svojim bojevitim papežem z vojske na vojsko, da mu je delal načrte utrdb in trdnjav. Ko pa je v poznih letih prišel do tega, da je delal nagrobni spomenik svojemu gospodu, je upodobil na njem idealno lepega mladeniča, prevezanega črez krasne mladostne prsi z vjetniško spono. Moči so v njem za samostojno delo, edino častno za človeka, ki šteje um za svojo najdražjo lastnino, ločečo ga od čredne živali, pa legle so vezi preko njegovih lepih prsi. Ko sem lani ob tihih jesenskih popoldnevih v Parizu zahajal v Louvre in se ustavljal pred tem nesmrtnim kipom Michelangelovim, vselej me je obšla misel: Glej ga, Prešeren v „Krstu“! in odtakrat hodi ta misel vedno z menoj . . .

Katastrofa je minila, in Prešeren je polagoma začutil v sebi zopet žive korenine duševnega življenja, ki so vnovič pričeli gnati. Pesnik je zadobil duševno ravnotežje, toda prejšnje produktivne svežosti nikdar več. Hrast, ki na tla ga je bil vihar zimski trešnil, je pač spet ozelenil semtertja veje, ko je zasijalo toplo pomladansko solnce, ali odslej

„Mladik le malo al nič več ne šteje.“

Njegovo duševno stanje je sedaj stoično, brezstrasten mir in moška junaška nošnja „življenja peze“ v pričakovanju smrti, posledica tragične življenjske krivde. Ta tragična krivda prezgodnje duševne smrti je bila, kakor sem izkušal obrazložiti gori, v razmerah časa in kraja, bila pa je tudi v Prešernu samem v toliko, da se je bil pod vplivom sodobnih doktrin prestrastno navezal na realnost in samo na njo, od katere je pač moral doživeti tak duh ko on samo razočaranje. — A Prešeren je nosil to krivdo dosledno, in naj je bil tudi doživel tak bankrot utopizma, te evropske vere v „zemeljsko“ srečo, naj je tudi v duhu preživel in videl „Nemško, Francosko, Britansko, videl Švajca visoke gore, videl jasno nebo italijansko‘, in naj mu tudi „sreče ni ranjeno našlo srce“, ker je „povsod videl kak iščejo d'narje, kak se uklanjajo zlat'mu bogu“ — ostal je zvest svojemu nazoru in je zapel še v poznih letih viru te vere — zemlji slavospev v besedah:

„Težka človeka ni zemlje odeja,
vzamejo v sebe ga njene moči . . .“

In ko je naposled v resnici zadišalo v zraku kakor po pomladi narodov in se je pripravljal znameniti marec leta 1848, in so mu vsa srca bila nasproti,

je pognal tudi podrti hrast nove veje, ozelenil je one mehke mladike segajoč
bodoči utopistični zlati vek, ki jih je vpletel v svojo „Zdravico“:

„Žive naj vsi narodi,
ki hrepene dočakat' dan,
da, koder solnce hodi,
prepir iz sveta bo pregnan!
Da rojak
prost bo vsak
ne vrag, le sosed bo mejak!“

Po pravici in s ponosom je lahko sklenil to pesem, ki je bila ena iz
njegovih poslednjih, z besedami:

„Dokaj dni
naj živi
Bog, kar nas dobrih je ljudi.“

Bil je v resnici Prešeren *možak* in človeštvu verno *dober.*

II.

Analiza Prešernovega duševnega življenja bi ne bila popolna, ako bi
obsegala tudi analize njegovega ljubezenskega življenja. Zakaj med ljube
in iskanjem enotnega svetovnega nazora obstoji ozka zveza. Te dve najint
stremljenji človeške duše nista namreč nič drugega, nego dva različna po
enega in istega najosnovnejšega hrepenenja posameznega človeškega organ
po celoti. Želja združiti se z neznanim, pronikniti se s skrivnostnimi glob
obdajajočega nas bitja je osnovni motiv človeškega spoznavanja in ljube
Večna privlačnost tajnosti je gibalo tema obema varijacijama prirodnega giba
Ta princip seže tako globoko, da je ruski filozof Solovjev na podoben na
kakor nekateri starogrški filozofi iskal končni vzrok vsega bitja v prin
ljubezni.

Zato je ženska večno zaželjeni in privlačni tečaj moškega; in globoko
so pravljice, pripovedujoče, da sta se izločila drug iz drugega in da se s
večno iščeta. Zakaj šele v svoji zvezi predstavljata in nadaljujeta človeštvo.
čim globji je moški v svojem duševnem organizmu, tem težje si najde žen
odgovarjajočo potrebam njegove duše. Znana resnica je, da moškega tako d
vleče h gotovi ženski, dokler nahaja v njej kaj skrivnostnega, njemu nezna
in zato privlačnega.

Ako čitamo Prešernove pesmi, vidimo, da večina njih opeva ljubezen
ženske. In v teh ljubezenskih poezijah je toliko intenzitete in prekipeva
energije čuvstva, da moramo priznati, da se je Prešernov pesniški genij iz
najsilneje ter najrazločneje izrazil in uveljavil baš v tem solnčnolepem
ševnem brizgu.

Luč, ki je prodrla iz „notranjega žara“ pesnikovega srca, je tako mog
in sijajna, da si sedaj, ko smo spoznali notranjega Prešerna, ne moremo mi
da bi bil ta krasni snop najglobjih srčnih izžarjevanj samo zato šinil na
da doseže in obsine lično postavico neke gospodične, z imenom Julije, h
ljubljanskega trgovca Primca. Vemo sicer, da je ta živela v Ljubljani ob
šernovem času, vemo, da je Prešeren gledal za njo, vemo celo, da je črke nje

a vpletel v svoj sonetni venec, ali vse to so le zunanje slučajnosti, vse to mo vidni povodi, vse to so taki formalni vzorci kakor sploh vse, kar si je ren izposodil od italijanskega pesnika Petrarca. Ravno tako namreč vemo, aš pesnik ni nikoli občeval z njo in — lahko bi rekli — niti govoril. gespräch namreč še ni govorjenje![1]) In zato vemo, da si je Prešeren držal ozlačeni strelovod bliskov svoje prepolne duše v primerni oddaljenosti. je bila, kakor pravijo, lepa devojka. Po notranjosti njeni pesnik ni izpra-, pravijo, da dama ni bila bogvekako globoka, okolnost, iz katere si lahko gamo dejstvo, da Prešeren ni posebno iskal ožjega znanja z njo. Ker je rej ta strelovod lepo pozlačen in se je nahajal v primerni oddaljenosti, se ogel Prešernu svetlikati celo življenje.

Jaz ne trdim, da bi se bil pesnik vsega tega zavedal tako jasno, kakor se mi, razbirajoči z nožem hladne analize to razmerje. O kakšni zavestni sploh ne more biti govora, prej o iluziji. Prešeren je Julijo ljubil, a neka slutnja mu je gotovo govorila, da ljubi v tej realizaciji nekaj večjega, stalnejšega, višjega, njegovi duši tako svetega in potrebnega, da bi mu o in podrobno znanje z dekletom moglo vzeti nekaj, česar si ni smel dati Zakaj v Juliji je Prešeren ljubil vse, česar ni imel, po čemer je hrepenel r je tako potreboval. In zato je bila ta ljubezen stremljenje po idealu, ki bila polna njegova neutešna idealistična duša. Bal se je te izgube tembolj ker so mu bile razmere kraja in časa in izobrazbe zatemnile na njegovem m idealu dve strani: večni cilj Resnice in Dobrote. Tretje strani troedinega ija si instinktivno ni dal zatemniti, ker je pomenila njegovi pesniški duši , zato ker se imenuje — Lepota. Prešeren je gledal „sled sence zarje nske glor'je", vtisnjeno v oltar, ki si ga je naredil iz Julije. In ko je gledal odobo nebeške lepote", so se mu hladile želje „ljubezni verne", t. j. religi-a stremljenja po najvišji Lepoti.

Da je Prešeren ljubil Julijo Primčevo, kaže dokaj konkretnih podrobnosti govih pesmih — dasi marsikatera njegova ljubavna pesem ni posvečena —, a da je hrepenel pri tem po nečem večjem, nego je neko izvestno bitje, kaže ne samo distanca, v kateri je stal osebno do Julije, ampak dealistična duševna energija, ki so je polne te pesmi. — Julija je dala emu idealu „ime", in pesnik se morebiti sam ni zavedal, da to ime ni o „gospod" samo Chrobatovega koncipijenta, ampak tudi genija, ki je zlival to ideala, nosečega slučajno to ime v eno lepoto noči, svetle zarje, dnevne nice, jutra, poldneva, mračnega hladu večera, samote, nepokoja mesta, rože, sakega kamena, lepote, od katere je imel pesnik v duši neminljiv občutek kateri je bila pravzaprav v njegovih pesmih „vedna, sama govorica". A od vsega tega poslednjega že ni bila več Julija, ampak ona vseobjemajoča tična težnja, s katero je pesnik iz sebe obdal svojo iluzijo. Ko je pozneje spoznal to iluzijo, je mirno ločil realno podlago njeno — lepo stvar od kar ji je bil dodal iz svoje duše, namreč od — božtva.

V „Zdravilu ljubezni" nam predstavlja Prešeren ljubezen kot ono hrepe-ki človeka žene večno v daljavo, oni nemir, ki ga celo življenje vodi na a mistično „ljub'co bledo". In ko se življenje izteče, ko človek umrje, je tvoj sin, o mati zemlja, „mir dobil":

[1] kakor je trdil Stritar.

Julija je predstavljala Prešernu ono idealistično direktivo, s katero je mladi pesnik — kakor smo videli v „Glosi“ — tako zmagoslavno — pokorjaval „življenja zmede“. On vidi v nji ono „svetlobo zorno“, o kateri pravi:

„Le nji teme kraljestvo je pokorno,
samo njo vbogajo viharjev sile.“

Bila mu je torej ta ljubezen poosebljen, najvišji cilj, bila mu je „zvezda na visokem nebu“, in naj je še tako razsajal realni „piš ob hudi uri“ lastnih instinktov, in naj so se še tako „tepli valovi“ in je „udarjal grom“ sodobne reakcije, pri svitu te zarje je „na razjasnjenem azuri“ njegove duše kraljeval mir in v morju javnosti je utihal zanj šum viharja. Vedel je, da je empirični kaos kot tak sovražen harmonični dušni individualnosti, vedel je že takrat Prešeren za „jezo sreče“, a takrat je imel še oči uprte v svoj ideal in je mirno rekel:

„Ak' še tako vihari jeza sreče,
nebo se koj zvedri krog moje barke.“

Toda skoro nato, ko je Prešernu v svetovnem nazoru „zemlja“ domalega zakrila „nebo“, se pričenja tudi „svetloba zorna“ Julije zavijati v zemeljske megle. In ko se mu že oddaljuje izpred oči, ko je že skoro pesnik tako kakor „upu“ in „strahu“ tudi njej „dal slovo“ zato, da bi mu postalo „srce prosto“ od idealističnih potreb in dolžnosti, stegne še enkrat roko za svojim idealom, in najlepša pesem mu prikipi iz prsi: „Sonetni venec“. V teh petnajstih sonetih je najvišje zaplapolal plamen pred oltarjem ideala realiziranega v Juliji, zaplapolal, da je potem malone ugasnil. V teh pesmih je Prešeren razkril vse svoje stremljenje proti idealu, a obenem v njih že napovedal, da ga razmere časa in kraja vedejo stran od te poti, o kateri je še vedno veroval, da je na nji „mila“ lepota in „sladka harmonija“. Zakaj že o teh sonetih pravi:

„Iz krajev niso, ki v njih solnce sije,
kjer tvoje milo se oko ozira,
kjer vsa v pogledu tvojem skrb umira,
vseh bolečin se pozabljivost pije,

kjer se veselje po obrazu zlije,
kjer mine jeza notranj'ga prepira,
kjer petje 'z polnega srca izvira,
zbude se v srcu sladke harmonije.“

A bil je „Sonetni venec“ in to bolj, nego vsaka druga pesem, iz teh „krajev“.

Prihajal pa je čas, ko mu je pričela postajati njegova idealna ljubezen težka in mučna kakor „solz grenkih kupa“. Njegova priroda je začela izpraševati po ženski, ki bi mu bila dušna in telesna družica; bližal se je odločilni trenutek, ki je zahteval od Prešerna, da združi idealne zahteve svoje duše z realnostjo, da si ustvari trdna tla. To pa se ni posrečilo pesniku. Kakor v svojem duševnem življenju, čisto podobno si Prešeren tudi v ljubezni ni sezidal zlatega mostu, ki bi na njem našel mirno in živo ravnotežje. Iz njegovega idealnega duševnega sveta smo ga videli odhajati „brez upa“ in istotako ga vidimo sedaj, vračajočega se v realnost s priznanjem, da je „ljubil brez upa“. Z duševnega obzorja mu izginja pomirjevalka „viharjev sile“ in začuti se v viharjev „togoti“ kot slaboten val na milost in nemilost izročen „mogočnemu gospodarju“ viharju

instinktov. Še je čutil rahlo zveneti v sebi idealno dominanto svojega „jaz-a“, ali on ni več vedel, če že „sam pred seboj ne beži“.

In ravno ob tem času se je znesla nad njim katastrofa, ki sem jo opisal gori. Občutil je v sebi neznansko slabost, „prebivališča njegovega stene“, „mirna njegova samota“, ki je bila poprej ljuba zaupnica njegovih najsrčnejših glasov, mu postane neznosna, nestalen hodi okrog, želi si opore v realnosti, ki se tako silno zgrinja nad njegovim duhom. In ponovi se ista tragična krivda, ki smo jo videli v razvitku njegovega duševnega življenja. Prešeren se začasno zlije s taktom realnosti. Naslonil se je na prvi predmet, o katerem je za trenutek mislil, da bo mogel iti ob njem oprimši: Združil se je z Ano Jelovškovo. Ali morebiti ni nič mislil in prosto sledil nagonu, slji. To se je zgodilo l. 1837. Že v njegovih najtežjih letih 1835. in 1836. se napoveduje ta korak. Tako pravi n. pr. v sonetu „Kadàr previdi učenost zdravnika“:

„Ko je viharjev sila prevelika,
togota njih se potolažit' noče,
kamor val žene čoln obupajoče
leteti ga puste roke brodnika.

Ne bom več tebe pil, solz grenkih kupa!
Pogledi, misli in želje goreče,
vam dam prostost („srce je prosto!“), ker zdravja nimam upa!

Hodile, kamor vedna slja vas vleče,
vpijanite od sladkega se strupa,
ki mi razd'jal srce bo hrepeneče.“

To se je zgodilo. A „srce hrepeneče“ je ostalo srce hrepeneče in ni bilo razdejano. In „želje goreče“ so se vpijanile le za hip, skoro so se mu zopet začele vračati k večni, brezmejni luči, k idealu in k njega vidni realizaciji „zvezdi na visokem nebu“. A sedaj niso več „budile v srcu sladkih harmonij“:

„V nebesih nje oči jaz videt' menim,
kadàr predrznem vanje se ozreti,
dva jezna keruba z mečem ognjenim.

Da bi ne žalil je v vednem trepeti
bežim jaz revež pred pogledom njenim;
noben mi žar'k v življenja noč ne sveti.“

Pesnika se polasti obup in iz prsi se mu izlije pesem „Kam“, tako kratka in tako težka pesem obupa, kakor jih je malo v svetovni literaturi:

„Ko brez miru okrog divjam,
prijatli prašajo me, kam?
Prašajte raj' oblak nebá,
prašajte raje val morjá,
kadar mogočni gospodar
vrvi jih semtertja vihar.
Oblak ne ve, in val ne, kam;
kam nese me obup, ne znam.
Samo to znam, samo to vem,
da pred obličje nje ne smem,
in da ni mesta vrh zemljé,
kjer bi pozabil to gorjé.“

Ta silna pesem nam govori glasno, da je Prešeren v oni usodepolni krizi, ki se je začela 1835. in končala 1837. več izgubil nego gospodično Julijo Primčevo. Kruta realnost mu je odvzela vse, po čemer je stremel in od česar je duševno živel. Prešeren je izgubil svojega Boga, brez katerega nobena močna duša ne more živeti, izgubil je celo pot do njega, na kateri je bila lepota in čednost, realizirana v predmetu njegove idealne ljubezni samo kažipot. Takrat je omahoval in padal iz obupa v najpokornejšo cerkveno vernost, izpred jeznih kerubov njenih oči zopet v objem Ane.

Trajalo je par let, da je stopil Prešeren v drugo fazo in sicer v ono resignacijo, v kateri najde zdravi, z vsemi nitkami na življenju viseči Slovan neko novo eksistenco, polno one bridkosti in slasti samobičanja, katere vrhunec pomeni ruski pisatelj Dostojevskij. V tistem času se seznani po Korytku s poezijo Mickiewicza, in značilno je, da prevede iz njega ono, tako sorodno slovansko „Resignacijo“:

„Nieszczeŝliwy, kto prózno o wzajem noŝć wola . . .“

Prešeren jo je preložil na nemško:

„Wer ohn' Erwid'rung seufzt, groß ist das Unglück dessen,
noch größer dessen, den das leere Herz langweilet;
doch mit dem größten Unglück scheint mir der beteilet,
der nicht mehr liebt, daß er geliebt, nicht kann vergessen.

Sieht er mit kecker Stirn ein lüstern Aug' ihn messen,
macht der Erinn'rung Gift, daß er die Lust nicht teilet;
rührt Reiz und Tugend ihn, hin, wo der Engel weilet,
darf er mit welker Brust zu geh'n sich nicht vermessen.

Soll er nun andern grollen, soll er sich beschuld'gen? —
Er flieht der Göttin Bahn, kann nicht der Ird'schen huld'gen;
auf beide blickend, läßt er jede Hoffnung fahren!

Sein Herz gleicht einem Tempel aus vergangnen Jahren,
an dem die Zeit genagt, dem wüsten, wo nicht thronen
die Gottheit will, und Sterbliche nicht dürfen wohnen.“

Da-li se je „smrtnica“ Ana kdaj naselila v pesnikovem srcu? Jaz ne verjamem, in se pri tem niti ne sklicujem na pesnikovo hčer Ernestino, ki — mimogrede povedano — Prešerna dobro razumeva, saj dovolj jasno govori dejstvo, da pesnik Ane ni poročil niti potem, ko je postal samostojen advokat.* Ostal je z njo pač v zvezi, a živel je z njo ono napol usmiljenja, napol vztrajnostnega zakona polno, čisto slovansko vegetiranje, ki ga je nedavno tako fino uprizoril mladi Poljak Kisielewski v junaku svojih „Karikatur“ in ki je Nemcu Halbeju tako nemiselno, da se v njegovi drami „Jugend“ pojavi „deus ex machina“, nori brat, ki ustreli nosečo sestro in reši mladega Hansa Hartwiga pretečega podobnega življenja.

* Jako je važna tudi okoliščina, da Ana ni zapustila v Prešernovih pesmih nikakega sledu. Njegove pesmi pa „iz srca svoje so kali pognale in o komur niso prinesle nobene vesti, tega pač ni bilo v srcu. Naivnež, ki bi spravljal „Nezakonsko mati“ z Ano v zvezo, bi moral storiti isto z „Zapuščeno“. In še bi ne našel sledu o kaki ljubezni, ampak baš o nasprotnem — o nezvestobi.

Slovana-Prešerna teži to životarjenje, v mukah se zlije v eno z golo realnostjo, čije prototip je zdrava, rdečelična Ana, a končno le zadobi neko stališče, na katerim z moškim pogumom pričakuje „zadnje ljub'ce — bele smrti".

Zanimivo za mojo trditev, da Julija ni bila samo ženska, je pesem „Izgubljena vera", nastala v teh poznih letih (nat. 1842.). V tej pesmi Prešeren prvič gleda na Julijo realno, prvič govori o njenih očeh, licih, ustih, o „belem snegu prsi", o rokah, nogah, a sedaj mu ni nič več druzega ko navadna „lepa stvar", in šele zdaj mu postane jasno, da je prej gledal v njej — „božtvo".

Preden zaključim poglavje o Prešernovem ljubezenskem življenju, pa ne smem zamolčati, kje sem dobil ključ za to analizo. Ta ključ nam je dal v roko Prešeren sam. V njegovih „Poezijah" je pesem, ki nosi naslov „Ribič". Ta pesem je cela zgodovina, ali če hočete, psihologija Prešernove ljubezni. Ta mladi mož, ki pravi o njem pesnik, da „cele noči vesla", vendar ni nikakšen ribič; da bi lovil ribe, se o njem niti z besedico ne omenja. In res, ta mladi mož ni nihče drugi nego naš pesnik in naslov samo drugo ime za Prešerna, ki se je od doma imenoval vulgo „Ribič". Pesem, ki je prvič izšla l. 1838., se glasi:

„Mlad mož cele noči vesla.
Visoko na nebu zvezda miglјá,
nevarna mu kaže pota morja.

Več let mu žarki zvezde lepe
ljubezen lijejo v mlado srcé,
mu v prsih budijo čiste željé.

Ak kakšen vihar od daleč preti,
ak kakšen se morski som privali,
ak kako mu brezno nasproti reži,

na zvezdo gled'joč vhiti, je otet,
mlad ribič od čistega ognja vnet
po morju je varno veslal več let.

Enkrat se valovi morjá razdelé,
prikažejo 'z njih se dekleta lepé,
do pasa morska dekleta nagé.

Se kopljejo, smejejo, tak pojó:
„O srečen ribič, srce zvestó!
Kak dolgo še misliš ti gledati v njo?

Povej nam, ribič, povej zares,
al čakaš, da pade zvezda z nebes,
al, da bi k nji zletel, čakaš peres?

Bilo bi drugemu čakat' dolg čas,
bilo bi drugemu čakati mraz,
bi drugi se ne ogibal nas.

Nocoj bi drugi odprl oči,
bi videl, kak blizu strelca stoji
lepôta, ki zanjo srcé ti gori." —

O, res je, da bi tako ne biló!
Vse res, kar dekleta morska pojó!
obup mu zaliva srce zvesto.

Fant s celo močjo se v veslo uprè,
ni mar skalovjà mu, viharjev ne,
nič več se na zvezdo ne ozrè.

Naprej brez miru svoj čoln drvi;
al tak za pevkami ribič hiti,
kdo ve, al sam pred seboj beži?

'Zgubljèn je, vtopljèn je, se bojim . . .
Kdor ljubi brez upa, ga svarim,
nikar naj ne vesla za njim! —"

Epilog.

Sledili smo drami Prešernovega duševnega življenja in se po pravici čudili smelemu koraku tega samostojnega visokega potnika. Videli smo ga, kako se je pojavil na horizontu slovenske puščave — kakor sam imenuje na dveh mestih takratno slovensko javnost — in spremili smo ga z očmi, ko je zahajal na nji. Do neba je segal, „zvezde so mu bile sestrice in mesec mu je bil brat", kakor je sam rekel o Vodniku. Nameril je svoj korak preko puščave, ki ga je vzprejela vase, da ga posrče vase kakor kapljico izpod neba. Dolgo se je bleščal na solncu. Naposled se je videlo, kakor da se je res zlil z njo. A postala mu ni nikoli molčeč grob. Zakaj celo kot „tresoči se trst" ni molčal, ampak je napolnil mrtvo tišino „z glasom vpijočega v puščavi". In v tem glasu je prišla do polnega izraza vsa bolest osamljene individualne, neodvisne eksistence in vsa radost po življenju kakor po svojem pravu segajočega bitja. Svetovna drama se je izražala v njegovih vriskih veselja in še pogostejših vzdihih žalosti, v vsem tem iskanju in omahovanju, v strahu in smelosti, v upu in obupu, v teh silnih dejanjih, ki so se vršila zaporedoma v „peklu" in „nebesih". Bili so hipi, ko smo mislili, da je popolnoma podlegel, da se je zlil s kaosom in da je bila zastonj porodila priroda to krasno duševno konstitucijo. A takrat je vzrastel zopet iz mrtvih tal. Šel je proti zapadu, ves miren v svojem zastavnem, trdnem in silnem koraku. Večerno solnce ga je oblivalo s tiho, melanholično svetlobo, a on je rastel ko večerna senca, dokler ni zašel in izginil v druge sfere, ko večerna senca ves teman.

In sedaj se zavedamo, da je tako mogel iti skozi puščavo samo človek, ki je nosil več nego malo iskrico ene človeške individualnosti v sebi. Mogel je tako iti samo izbranik, ki je gorel v njem plamen celega naroda kot žarka luč plemenskega genija. Kaosu celega naroda, vseslovenskemu kaosu je mogel kljubovati pač samo z enakim protivesom: z vseslovensko sintezo, z vseslovenskim genijem.

In Prešeren je prvi genij slovenske rase, ki je s svojim korakom položil direktivo slovenskega duha. Pred njegovim pojavom ni šel noben pot skozi slovensko dušo, za njegovim pojavom bodo morala vodita vsa glede nanj in z ozirom nanj. —

Po njegovem rojstvu je preteklo več nego stoletjè, po njegovi smrti tudi že nad petdeset let. Med tem so se slovenska kulturna tla oživila. Delalo in ubadalo se je na njih veliko, a delavci so bili, kakršne nam je dal čas in slučaj. Bili so kratkovidni ljudje, ki so videli samo ped zemlje, na kateri so stali in se

držali. Bili so drugi z očesom in obzorjem, poostrenim in razširjenim v Evropi. Prvi so pozabili na Prešerna: Drugi so nam z evropskimi teoretičnimi navodili v roki odkrili Prešernovo pot. In od takrat se je mnogo vabilo in klicalo na Prešernovo sled, a slovenska kultura od tega ni pridobila v Prešernovi smeri bogvekaj več, nego ducat sonetnih vencev, lepo posušenih in shranjenih na straneh slovenske literarne zgodovine...

Šlo je že Prešernovo stoletje h koncu, ko se je pojavil mladenič, ki je Prešerna našel ne v literarni zgodovini, ampak v svoji krepki, slovenskopotentni duši. Ta mladenič je bil — Dragotin Kette.

Kette se je instinktivno zlil s Prešernom in od prvega literarnega koraka je šel za njim, ne po njegovih stopinjah, ampak v njegovi smeri. To je pač mogel storiti samo kongenijalen duh. Kette je umrl kmalu in se ni mogel izraziti tako določno ko Prešeren. A vendar nam odkrivajo že te maloštevilne pesmi, ki jih je zapustil, duševno organizacijo, popolnoma sorodno in dorastlo Prešernovi. Kakor Prešernov se tudi Kettejev duh čuti v neprestanem kontaktu s celim vsemirom, zavedajoč se ga od neznatnega ciklamna, pa do najvišjega svetovnega viška, h kateremu stremi preko pisane empiričnosti vedno in neprenehoma. Skozi predmete mu gre duh, se dviga na mislih, da naposled vzplava na krilih vere v naročje *„njegovega* Boga".

Drama Kettejevega duševnega življenja pa je že veliko harmoničnejša, pokojnejša, nego Prešernova in to zato, ker je samo — nadaljevanje njeno. Najprej paralelno, nezavestno ponavljanje. Kakor Prešernu je tudi Ketteju prisilna, cerkvenoverska vzgoja omrazila stezo vere, a njegov po celoti in harmoniji stremeči duh jo je skoro zopet sam našel. Primerjaj njegov sonet:

„A glej, odtrgali, odstranili so me
od prsi sladkih, ljubljenih tvojih
in strašno pač okanili so me
rekoč: Spoznavaj ga sedaj iz knjig!...

O glupost, ki z njo ranili so me,
o njih dokazi, vrag odnesi jih!
In s hipotezoj hranili so me
in zamorili v srcu slednji vzdih...

Brez dogem in brez vaših teorij
sem vedel bolje nego zdaj nekoč,
da On je vir vseh zemeljskih moči,

da v slednjem žarku, plamenu in zvoku,
magnetnem toku in rastlinskem soku
deluje v mislih On, prvotna moč."

Kakor Prešeren in skoraj vsaki samostojni mislec je moral tudi Kette preiti pozitivistično fazo edine vere v realnost. A hitro jo je izpregledal in se razočaral nad njo. S te postaje imamo od njega dokument, ki po sili izraza in čuvstva dosega Prešernove „sonete nesreče". Kettejev sonet nosi naslov „Na očetovem grobu".

„Povedi, mračni me grobar, s seboj
na zeleni, na senčni grob njegov,
kjer križ železen, kamenit je krov;
pod njim uživa oče svet pokoj.

Ah, dobro ti je tukaj, oče moj!
A jaz potujem pot ti negotov
brez smotra, brez prijateljev, drugov,
brez sreče, sam, a z dušoj žalostnoj.

Zakaj si pravil, oče, mi nekdaj
o svetski sreči, oče? Sèn je sèn!
Življenje je sovraštvo, večen boj...

Pač ljubim te, a ker te ljubim, znaj,
ne želel bi ti spet iz groba vèn.
Le spavaj, spavaj, srečni oče moj!"

To so verzi, ki se nam pri njih zdi, kakor da bi še enkrat čuli govoriti Prešerna, onega, ki je klical po edini rešiteljici smrti, kakor je to storil tudi Kette v krasni pesmi: „Skoz gozd je šel..." S tem prizivom na ustnih in moškim pogumom je odšel Prešeren od nas. A za njim je ostala ne samo ta temna senca smrti, ampak tudi toliko isker iskanja in željâ po neki svetlejši utehi, da so samo čakale, da se slovenska rasa konsolidira v novo gorišče, v katerem bi se zbrale in šinile proti svojemu praviru, cilju in koncu. In tako gorišče je postal Kette. Vzemite v roko njegove pesmi. Najprej pojdete paralelno s Prešernom. A na zadnjih straneh vam bo naenkrat zasijala nasproti sinteza dveh genijev, mogočna vsota in v tej vsoti taka afirmacija bitja, tak idealizem življenja, kakor da bi cel mlad narod bil kulturno dorastel, se zavedel sebe in svojega poklica ter s pogumom, polnim mladosti, nadej in ciljev zaklical:

Luč je samo jedna, jedna
in več ko jednega življenja vredna
in več ko jedne, več ko jedne smrti.

Prej bil podoben barki sem potrti,
a zdaj le jadra, ladja, mi razvij!
Ne boj se mi viharjev in peči!"...

